

Družina kot učna izkušnja

Nives Ličen

»V družini se človek nauči, kaj pomeni živeti za nekaj in za nekoga, kaj pomeni živeti drug za drugega.«

V. E. Frankl

Končni cilj družinske vzgoje je z besedami dr. Trstenjaka »zrelost življenja in zrelost za življenje pri mladem človeku« (Trstenjak, 1994, str. 125).

V družini ne zorijo le otroci, ampak tudi starši in stari starši. Zorijo v svojem osebnostnem življenju, vzgajajo sami sebe in otroke.

Otroci se učijo od staršev in starši od otrok. Oboji se učijo v istem času, ki ga opredeljujejo zgodovinski in sedanji dejavniki, učijo se znotraj istih družbenih razmer.

Vzgoja otrok postaja vse bolj zahtevna naloga. Izkušveno znanje, ki so ga današnji starši pridobili pred 20 ali 30 leti, ko so družine živele v drugačnih razmerah, je različno od današnjih zahtev. Večina staršev izbira svoje metode vzgoje, ki so si jih zgradili na izkustvih iz lastnega otroštva. Vzgojni načini, ki so bili uspešni v preteklosti, se v sodobnem času ne bodo enako iztekli, ne bodo imeli enakih posledic kot tedaj.

Ko so odrasli družinski člani postavljeni pred nove probleme, o katerih nimajo nobenih znanj, stališč, se težko odločajo, niso še sposobni reševati določenih problemov. Pogosto dobri nameni pripeljejo k slabim rezultatom.

Tudi za vzgajanje in samovzgajanje potrebujemo znanje, ki omogoča bolj učinkovito ravnanje. Z znanjem presegamo strah, da ne bomo uspeli. S svojimi stališči lažje izbiramo in pripadamo.

Potrebujemo nenehno učenje, ki ne zajema le spreminjanje dejavnosti pod vplivom izkušenj, ampak tudi spreminjanje posameznika (Jarvis, po Mijoč, 1995).

V družini si pridobivamo razne podatke, spoznanja, spretnosti, nove osebnostne lastnosti navade in razvade, učimo se socialnega vedenja, vzorcev komunikacije, oblikujemo si interese, stališča in vrednote ter razvijamo svoje sposobnosti.

Brez pogleda v vzgojne vplive družine bi bila podoba o permanentnem izobraževanju nepopolna.

Družina kot socialni sistem

Družina je skupina in sistem socialnih odnosov, ki je povezan z okoljem. Družinski člani živijo vpeti v zunanji svet, so pa tudi ograjeni v svojem lastnem svetu, ki ga gradijo vsi družinski člani. To je njihova skupnost, kjer se izražajo s čustvi, fiziologijo, z mišljenjem in dejanji.

Bistveni sestavni deli družinskega sistema so:

- otroci in odrasli (vsaj dve generaciji, prim. Satir, 1995, Bergant, 1981, Musek, 1995),
- moški in ženske.

Vsak del sistema deluje na ostale dele, celoten sistem pa deluje po pravilih, po nekem določenem redu, ki ga določajo vsi sestavni deli sistema. Pravila družinskega sistema se oblikujejo ves čas družinskega življenja.

Avtonomija in povezanost

Vsak posamezen član družine se razvija individualno, zato mora imeti znotraj družine dovolj prostora za svoj razvoj, da si pridobi »vzorec kompetenc, ki ga zajamemo s pojmom avtonomije« (Ule, 1993).

Vsak posamezen član je avtonomen in hkrati povezan z drugimi člani družine. Iskanje ravnotežja med povezanostjo in avtonomnostjo imenujemo soodvisnost.

»Ta se začne tedaj, ko težav ne moremo rešiti z dotedanjimi vzorci odnosov, temveč težave zahtevajo predelavo običajnih vzorcev odnosov in včasih prehod k novim vzorcem odnosov« (Wynne, po Ule, 1993).

Med povezanostjo in avtonomnostjo pride do nasprotij. Dejavnosti posameznika niso vedno usklajene z dejavnostmi skupine.

Vsak član družine ima svojo lastno sliko o družini, ki vodi v pričakovanja in je prežeta s čustvi in izkušnjami. Te slike morajo uskladiti ali si jih vsaj izmenjati in jih tolerirati.

Da bi ustvarili skupno življenje, družinski člani med seboj sodelujejo in razvijajo npr. skupen sistem komunikacije, načine obvladovanja nesoglasij. Konflikti in njihovo razreševanje posega v svet medsebojne naklonjenosti. Če je spor kvalitetno rešen, se naklonjenost ponovno vzpostavi. Družine brez nesoglasij ni, zato jih morajo znati družinski člani reševati. Kako se bodo takšnega izobraževanja lotili, ali bo le na osnovi izkušenj ali kako drugače?

Pri iskanju novih vzorcev potrebujejo družine pomoč v obliki izobraževanja ali svetovanja.

Spreminjajoče se družinsko življenje

Družinsko življenje se stalno spreminja, ker se spreminjajo posamezni člani, zato morajo stalno dopolnjevati skupen stil življenja. To pa zahteva nenehno izobraževanje, katerega cilj je močnejša družina in razvoj sposobnosti vsakega posameznega člana družine.

Pri tem morajo biti družinski člani pozorni na vzpostavljanje in vzdrževanje ravnotežja med samostojnostjo posameznika in soodvisnostjo z drugimi člani družine.

Otroci in odrasli člani družine so samostojne osebe, ne glede na to, kako tesni so odnosi. Če je to vidno, si puščajo dovolj prostora, kajti za dobro delovanje družine je potrebno oboje: povezanost in avtonomnost. Vsaka posamezna družina si v okviru svojega življenjskega stila postavlja razmerje med povezanostjo in avtonomnostjo.

V družini se učimo povezav med posamezniki. Ta je lahko zelo tesna, lahko pa so jim skupni le bivalni prostori.

Vsi družinski člani morajo upoštevati hotenje po individualizaciji in soodvisnosti, če želijo ohraniti družino kot skupnost (Hess, Handel, 1980, po Ule, 1993).

Pri usklajevanju sprememb so pomembne tudi predstave o družini. Posamezni člani stalno gradijo sistem predstav o sebi in drugih družinskih članih.

Glede na sliko, ki si jo posameznik ustvari o družini, doživlja družino kot obremenitev ali pridobitev, kot varen pristan, kjer vsakodnevno obnavlja svoje sposobnosti, ali kot ogrado, ko ga omejuje. Slike, ki so nastale na podlagi vrednot, pričakovanj, izkušenj v izvorni družini, pomembno vplivajo na odnose v aktualni družini.

Če naj bo družina trajna, morajo biti slike čim bolj primerljive. »Zbliževanje slik predstavlja eno glavnih gonilnih sil interakcij v družini« (Ule, 1993, str. 190). Tudi A. Kristančič (1995, str. 136) piše, da je usklajenost slik in percipiranja vlog nujna za uspešnost v družinskem življenju.

Medsebojne slike, ki niso enake, sprejemajo v različnih družinah različno. Razlika se kaže v toleranci do neusklajenosti. Če so odnosi totalitarni, če vlada represija, potem se poskuša na silo doseči čim večja skladnost med slikami posameznih članov, pa tudi med idealnimi in realnimi slikami. Idealne slike določa avtoriteta družine. V patriarhalni družini, ko je bil oče vse: hranilec in delodajalec, je te slike določal on.

Bolj tolerantne družine prenesejo večje razlike med slikami. Ne gre za to, da so slike bolj skladne, marveč da družina dopušča razlike.

Družina in učenje v razširjenem okolju

Jedna družina je v interakciji z zunanjimi sistemi in posamezniki.

Družina kot sistem mora urejati tudi medsebojno delovanje z dejavniki zunaj sistema. To pomeni ustvarjati odnos do sprememb, ki vnašajo različnost v družinsko življenje.

Razmerje do zunanjega sveta določa družina s svojimi mejami. Določi, kateri vidiki sveta zunaj sistema so zanjo pomembni (Ule, 1993).

Tudi vsak posamezen član družine ima svoje meje med zunanjim in notranjim svetom. Ni nujno, da se posameznikove meje ujemajo z mejami družine.

Kadar kdo od družinskih članov pride do novih izkušenj v zunanjem svetu, jih prelije tudi v družino. Ne širi se le znanje posameznika, ampak vse družine. Če se otroci izobražujejo, to vpliva tudi na starše. Prek družine deluje okolje na otroka, toda tudi otrok prenaša informacije iz okolja v družino. Če ne drugega, sili odrasle člane, da se do teh informacij opredeljujejo. Ko je otrok v puberteti in si oblikuje že lastne vrednostne sodbe, ki niso nujno v skladu s sodbami njegovih staršev, poteka živahen pretok sporočil. Mlajši družinski člani soočajo starejše z novimi tokovi in časi.

Vsi člani družine prinašajo v družino nove informacije, izkušnje delijo z drugimi člani, tako širijo obzorje celotni družini.

Družine se razlikujejo po tem, ali so odprte za novosti in ali dovoljujejo posameznemu članu raziskovanje, pridobivanje izkušenj in njihovo samostojno vrednotenje, ali pa stiskajo svoje člane v svoje ozke norme in moralne presoje ter mu s tem zmanjšujejo možnosti odkrivanja novega.

Moralna presojanja v družini vplivajo na obnašanje posameznika zunaj družine (koliko posameznik tvega, išče novo). Te načine ohrani posameznik tudi ko zapusti izvorno družino.

Moralna presojanja kot usedline imajo vpliv na to, kako daleč bo šel posameznik, ko bo sam na tem, da nekaj odloči ali naredi (Ule, 1993).

Družina ima na ta način tudi vpliv na okolje. Ne vpliva le okolje na družino. Posameznikova vloga v družini, odnosi v družini vplivajo na posameznikovo obnašanje zunaj družine, v zunajdružinskih sistemih.

Ker je družina večgeneracijska in večspolna skupina, ima posameznik svoj položaj v družini tudi glede na pripadnost spolu in generaciji. Zato je pomembno, kakšne so spolne in generacijske vloge v družini.

Učenje v podsistemi družine

Družina vsebuje več podsistemov, znotraj katerih potekajo interakcije in tudi učenje. Partnerski podsistem tvori zakonca in je različen od starševskega podsistema, kjer potekajo interakcije med starši in otroki. Tretji podsistem tvorijo bratje in sestre, sorojenci z njihovimi interakcijami.

Zakonca lahko zelo dobro usklajujeta svoje želje na partnerski ravni, ni pa nujno, da bosta to zmogla tudi na starševski ravni. To se pokaže ob rojstvu prvega otroka. Če sta drug drugemu v oporo in sta vajena odprtih pogovorov na partnerski ravni, bosta vzorec odprte komunikacije prenesla tudi na starševski podsistem in bosta lažje izpolnjevala starševske naloge. Meje med obema generacijskima podsistemoma morajo biti prožne, da omogočijo pretok znanja, izkušenj, dogajanj.

Razvoj družine

Model sistema razvoja družine, ki ga je razvil Schneewid (Schneewid, 1992, po Ule, 1993) se začne ob sklenitvi zakona, ko »dve prej neodvisni osebi razvijeta na ozadju svoje izkustvene in življenjske zgodovine medsebojni odnos in s tem ustvarita skupno zgodovino odnosa« (Ule, 1993, str. 183).

Proces razvoja družine lahko razumemo kot zaporedje družinskih stresorjev, tj. izvorov stresa, in družinskih virov.

Družinski stresorji so dogodki, negativni vplivi in njihovo doživljanje kot negativnih. Niso dogodki sami po sebi otežujoči dejavniki, temveč je to posameznikova interpretacija dogodkov.

Vertikalni družinski stresorji so izkušnje iz preteklosti, ki so oteževalne. So razni vedenjski vzorci, ki so v sedanjem življenju izvor stresa. To so npr. neustrezni modeli za reševanje nasprotij, ki sta se jih zakonca naučila v svojih izvornih družinah.

Vertikalni družinski viri so pretekle izkušnje, ki olajšujejo skupno življenje v sedanjosti. To so tudi razni vedenjski vzorci, pričakovanja, ki so se izoblikovala v preteklosti, v sedanjosti pa blagodejno delujejo na družinsko življenje. Podpirajo skupno življenje. Npr. oba zakonca sta se naučila odprte komunikacije. Njune komunikacijske veščine sodijo med vire.

Horizontalni družinski stresorji so problemi in njihovo doživljanje v sedanjosti. Ti otežujejo skupno življenje. To so npr. smrt v družini, prevara zakonca, denarne stiske ...

Horizontalni družinski viri krepijo par, bogatijo skupno družinsko življenje. To so dogodki, sprejemanje dogodkov, pričakovanja... v sedanjosti, ki podpirajo družinsko življenje. To so npr. skupna praznovanja in družinske ceremonije, novo stanovanje, novi prijatelji, počitnice, zadetek na loteriji ...

Horizontalni stresorji in viri v času stalno prehajajo v vertikalne stresorje in vire. Tako nastaja sklad, ki je pomemben za reševanje težav v sedanjosti.

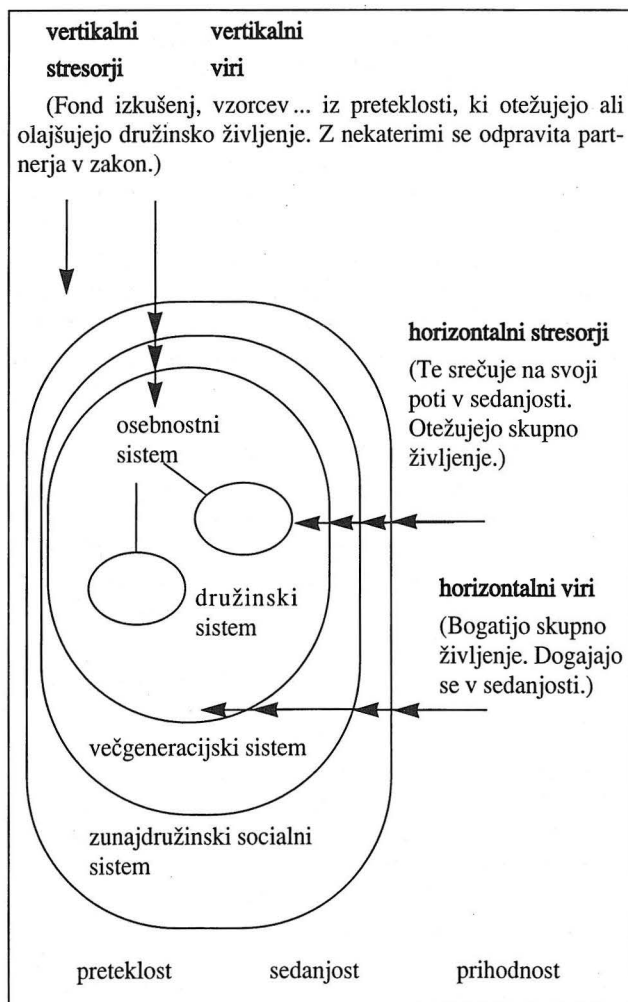
Z izobraževanjem pripomoremo k temu, da nekateri stresorji zgubijo moč oziroma jih spremenimo v vire vertikalnega sklada. Z izobraževanjem, ki prinaša novo vedenje, nova stališča, nadoknadimo pomanjkljivosti.

Na bolezen v družini, avtomobilsko nesrečo ... izobraževanje ne vpliva neposredno. Vpliva pa na sprejemanje teh dogodkov. Ali uvrstimo določen dogodek med izvire stresa v družini ali med izvire podpore skupnega življenja, je odvisno od tega, kako člani doživljajo, interpretirajo ta dogodek. Pomembna je njihova skupna socialna konstrukcija realnosti. Izgubo službe lahko doživimo kot veliko nepopravljivo nesrečo ali pa kot izziv za nove možnosti.

Izobraževanje vpliva neposredno, npr. na večje spretnosti v medsebojnem sporazumevanju, reševanju konfliktov. Z izobraževanjem si človek poveča možnosti, da se izvirom stresa izogne, da ne trči vanje. Šolski neuspešnosti otrok se do neke mere lahko izognemo, če otroku pravočasno pomagamo. Za to potrebujemo določeno znanje. Z več znanja se lahko izognemo raznim težavam v gospodinjstvu, organizaciji dela v družini.

Moč vertikalnih stresorjev zmanjšamo, moč virov pa okrepimo. Izobraževanje bo tako vplivalo na kakovost soočanja s horizontalnimi stresorji. Ker se sedanost družinskega življenja stalno spreminja v preteklost, se horizontalni stresorji in viri povezujejo, nalagajo na vertikalne. Bilanca se spreminja. Lahko se kompetentnost za srečevanje z novimi težavami krepi ali pa se zmanjšuje.

Model razvoja družine (Schneewid, 1992)

Oba zakonca sta vključena v sistem lastne družine. Poleg tega pa sta vključena tudi v druge sisteme: v svojo izvirno družino, v svoj prijateljski krog, v svoj krog sodelavcev, znancev, v krog ljudi, s katerimi preživljata prosti čas ...

Sistem njunih odnosov je sestavljen na štirih ravneh, in sicer sistem posamezne osebe, sistem para, večgeneracijski sistem, zunajdružinski socialni sistem.

Na vseh štirih ravneh se izoblikujejo izkušnje, vedenjski vzorci, pričakovanja, ki so oteževalni ali olajševalni oz. podporni.

Delujejo kot izviri stresov ali pa kot podpora kakovostnemu skupnemu življenju. Stresorji in viri se oblikujejo na vseh ravneh sistema medsebojnih odnosov.

Razmerje med stresorji in viri kaže stabilnost dogajanja v odnosih na posameznih ravneh sistema.

Z izobraževanjem lahko pripomoremo k boljšemu življenju na vseh štirih ravneh družinskih odnosov.

Prenos družinskih sporočil

Vsak od zakoncev vstopa v družino s svojo preteklostjo. S seboj prinese značilnosti družine, v kateri je živel.

Velik del teh sporočil je nezaveden, drugi del je jasen in razpoznaven. Ta del posamezni partner zavestno vnaša v skupno življenje (Tomori, 1994).

Na novonastalo družino vpliva dogajanje v izvirmih družinah obeh partnerjev. Slovenski pregovor pravi: Ko izbiraš nevesto, pogledaj tudi njeno mater.

Družinska sporočila so za otroka pomembnejša kot druga, ker mu jih posredujejo ljudje, ki so zanj emocionalno in eksistencialno pomembni.

Kar oba prinašata, je lahko dota (sklad virov) ali pa je moteče (sklad stresorjev). Usklajevanje prinesenega je lahko vir rasti ali pa konfliktov. Podobna sporočila so za nekatere izzivi, za druge pa ovire. Od novonastale družine je odvisno, kako to sprejme, kako s tem ravna.

Sporočila ne prehajajo v artikulirani obliki. Prehajajo kot vzorci vedenja, načini doživljanja, posredna svarila, ki jih nazadnje nihče več ne povezuje z izvorom (Tomori, 1995).

Moč raznih družinskih stališč je zelo velika in razumsko odklanjanje ne zmanjša te moči. Taka stališča so npr.: mati se je dolžna žrtvovati za dobro družine, starši ne smejo pokazati svojih napak, fantje ne jokajo, v srečnem zakonu se partnerja ne prepričata.

Nezavedno se jim često podreajo tudi tisti, ki jih ne odobrajajo. »Mitom« ostajajo zvesti v ravnanju, čeprav poznajo primere, ki dokazujejo njihovo nesmiselnost. Potrebno je več generacij, da njihov pomen izzveni (Tomori, 1994, str. 75).

Medgeneracijska sporočila

Ta se nanašajo na splošne teme: zdravje, denar, avtoriteta, odgovornost, odnos do novega, pomen mnenja drugih o človeku (Tomori, 1994, str. 71). Za novo družino so povezovalna, če so podobna. Če so različna, so lahko razdiralna.

Med generacijami se prenašajo tudi vrednote širšega okolja s tem, da družina ocenjuje ustreznost tradicionalnih pravil, ki povedo, kaj je prav in kaj ni. Nastaja zemljevid vrednot.

Medgeneracijsko učenje

V zvezi z medgeneracijskim učenjem sta pomembna dva vidika. Prvi je socializacija in prenos značilnosti prek generacij. Drugi pa so medosebni odnosi med družinskimi člani različnih generacij.

Socializacija z antropološkega vidika je kompleksen proces uveljavljanja, ko se razvijejo bistvene človeške kvalitete (uporaba simbolov, razvoj moralnih načel, socialna čustva: sočustvovanje, uporaba orodij). Socializacija z vidika sociološkega dogajanja pa človeka včlenjuje v družbeno skupino, prek katere si osvaja kulturo te skupine (način mišljenja, govora, način medsebojnih komunikacij, znanje, vrednotenje, uporaba materialnih dobrin) (Bergant, 1994, str. 15).

Socializacija je proces stalnega ustvarjanja človeka, ni povezana le z otroštvom in mladostjo, ampak tudi z odraslostjo. Je permanenten proces, ki traja celo življenje. Družina igra pri tem pomembno vlogo, saj v družinskem okolju poteka cel splet recipročnih vplivov. Tudi učenje je recipročno, od staršev k otrokom in obratno, med brati in sestrami, med vnuki in starimi starši. Socializacija starejše generacije s pomočjo mlajše je toliko bolj vidna zaradi hitrih sprememb v družbi.

Za prenos znanja, spretnosti, navad, vrednot ... iz generacije v generacijo so pomembni trije vidiki generacijske pripadnosti posameznika.

Človek je član določene generacije v svoji družini, sodi v določeno generacijo v svojem ontogenetskem razvoju in je član neke generacije kot skupine v širši družbi (Troll, 1979).

Mesto posameznika na generacijski črti

V trigeneracijski družini so stari starši, starši in otroci v navezi. Vpliv v družini pa imajo lahko tudi že pokojni predniki, npr. prababica je vzor. Vplivi staršev trajajo vsaj toliko časa, kolikor dolgo so živi njihovi otroci (Troll, 1979).

Mesto posameznika na generacijski črti je različno glede na prednike po materini oziroma očetovi strani. Nekdo je lahko po očetovi strani trenutno najstarejša generacija v družini, po materini pa je srednja ali celo tretja, če v družini živi še materina mati. Po moški strani vpliva nanj le ena generacija, katere predstavnik je bil pokojni oče, po materini strani pa vlivajo nanj tri generacije.

Ženske imajo daljšo življenjsko dobo, pa tudi poročajo se mlajše v primerjavi s svojimi partnerji.

Raziskave navajajo, da se človek istih let, ki živi v družini kot peta generacija, počuti starejši in ima drugačen vpliv na družino kot njegov vrstnik, ki je v svoji družini tretja generacija (Troll, 1979).

Pomembno je tudi število otrok in razmik med rojstvi otrok. Ni vseeno, ali je starostna razlika med otroki dve leti ali dvajset let.

Posameznik gre v svojem življenju skozi različne razvojne faze. Tako je puberteta generacijsko različna od otroštva, odraslost od pubertete. Ontogenetski razvoj je povezan s kronološko starostjo, četudi z njo ni povsem sočasen.

Pri prenosu medgeneracijskih sporočil v družini moramo upoštevati generacijsko pripadnost posameznika.

Obnašanje staršev ne izhaja le iz njihovega generacijskega položaja znotraj družine, ampak tudi iz položaja v njihovem lastnem življenju.

Medgeneracijsko učenje med npr. sedemletnim otrokom in

starši je drugačno, če so starši v obdobju mlajše odrasle dobe oziroma srednje odraslosti. Stari starši imajo različen vpliv, če so še delovno aktivni, vpeti v svet dela, kot pa če so že starejši upokojenci.

V medsebojnih odnosih dveh generacij sta obe generaciji v razvoju in reagirata v skladu z razvojem. Razlike med starši in otroki so velikokrat začasne in izvirajo iz razvojnih posebnosti. Posebno so vidne razlike v puberteti, ko se posameznik zoperstavlja podobnostim, ker hoče biti različen od staršev v iskanju svoje identitete. Ko preide v drugo obdobje, se s svojimi vrednotnimi lestvicami približa staršem.

Generacije v širši družbi in medgeneracijsko učenje

Tretji generacijski proces poteka v širši družbi, vpliva pa na generacijske procese posameznika in družine (Riley, 1972, po Troll, 1979).

Skupina ljudi, ki je bila rojena približno v istem času in je odrasla v enakem kulturnem okolju, je doživljala podobno socializacijo.

Današnji stari starši so preživljali svoje otroštvo oz. puberteto med drugo svetovno vojno. Ta zgodovinska dogajanja so nanje vplivala drugače kot na njihove starše, ki so bili tedaj odrasli. Vojna je vplivala na oblikovanje njihovih vrednot, stališč, odnosov. Zato imajo današnji stari starši drugačen vpliv v družinah, kot so ga imeli prejšnji ali ga bodo imeli prihodnji stari starši.

Medgeneracijsko razmerje in medgeneracijsko učenje

Za medgeneracijsko učenje je pomembno medgeneracijsko razmerje. Ali gre za veliko neskladje, prepad med generacijami ali ne?

Nekateri avtorji, Bettelheim npr., vidijo velike razlike. Menijo, da mladi zapuščajo svet odraslih, ker svet spreminjajo. Zaradi velikih socialnih sprememb so stari odgovori neustrezni novim situacijam. Medgeneracijska diskontinuiteta je zelo vidna.

Nasprotno stališče vidi predvsem med generacijami kontinuiteto. Kaže se npr. v podobnostih v družinah glede političnih stališč in v načinih komuniciranja (Troll, 1979).

Tretja skupina znanstvenikov ugotavlja selektivno kontinuiteto (Hill, Aldous, Carlson, 1970, po Troll, 1979). V raziskavi o življenjskem stilu v trigeneracijskih družinah so ugotovili, da se nekatere značilnosti prenašajo znotraj družin iz generacije v generacijo, druge pa ne. Osnovna kontinuiteta obstaja, nesoglasja med generacijami so povezana z drugotnimi vprašanji.

Katera sporočila se prenašajo med generacijami v družini

Zanimajo nas podobnosti/različnosti med starši in otroki.

Če upoštevamo stališče, da ni prepada med generacijami (»no gap position«), izvirajo razlike med starši in otroki iz razlik v ontogenetskem razvoju. Ker so starši in otroci v različnih fazah razvoja, so različni. Ko bodo otroci postali starši, bodo enaki svojim staršem.

Razlike so posledice različnih razvojnih stopenj, vendar tudi odrasčanja v različnih časih in doživljanja različnih vplivov družbenozgodovinskih dogodkov.

Znotraj družine obstaja pomembna kontinuiteta, ki pa je selektivna. Podobnost med starši in otroki se kaže bolj na področju politike in vere. Raziskave kažejo trigeneracijsko pri-

padnost isti veri. Stari starši, starši in otroci se izrekajo za isto vero, podobnost v načinih verskega življenja, v prakticanju vere pa je manjša.

Glede spolnih vlog je viden premik med generacijami. Različna so stališča glede obnašanja v zvezi s spolnimi vlogami (Bengston in Starr, 1975, po Troll, 1979). Generacijski premiki v družini sledijo premikom v širši družbi, zato je majhno ujemanje med starši in otroki glede spolne permisivnosti.

Tudi podobnosti pri značilnostih življenjskega stila (estetizem, lokalizem - kozmopolitizem) so manjše. Pri tem so izjema vrednotne lestvice in kognitivni stil.

Pomen spolne pripadnosti pri prenosu družinskih sporočil

(pri prenašanju družinske kontinuitete)

Položaj moškega in ženske ni enak v družinskih povezavah med starši in otroki. Raziskave kažejo, da je ženska v večji meri prenašalka družinske kontinuitete kot moški, je vezni dejavnik pri odnosih med sorodniki. Slovenski pregovor pravi: Ko se sin poroči, izgubiš sina, ko se hči poroči, dobiš sina.

Po ženski strani so povezave krepkejšje (mati in hči, sestra in sestra) kot po moški. Ženske preživijo moške, dalj časa žive v družini.

V tradicionalnih družbah so ženske bolj navezane na neposredno družbeno okolje (ožje sorodstvo), moški so bolj odprti v širše socialne enote (Ule, 1993, str. 165).

Pri prenosu političnih prepričanj ni bistvenih razlik med materjo in očetom. Razlike se pokažejo, če sta njuni politični prepričanja različni. Potem mati bolj vpliva kot oče (Troll, 1979).

Tudi pri prenosu verskih sporočil ni bistvenih razlik glede na spol. Nekatere raziskave kažejo, da je večji vpliv matere (Stankiewicz, 1973), druge pa, da imajo očetje večji vpliv na izvajanje verskega življenja (Bengston, 1976).

Prenos spolnih vlog je močnejše povezan z istim spolom. Tako prepričanje velja, vendar Trollova ugotavlja, da ni pomembnih razlik med spoloma. Kontinuiteta dela se prenaša z očeta na sina (Hill, 1970), moški sledijo strokovni in profesionalni usmerjenosti (Mladenović, 1987).

Odnosi med generacijami v družini in učenje

Močna medosebna povezava med otroki in starši traja celo življenje. Nihanja v čustveni povezavi nastajajo zaradi razvojnih stopenj članov mlajše generacije.

Čustvena navezanost je najtesnejša med starši in otroki, četudi se njihove lestvice vrednot ne ujemajo povsem.

Nobena od raziskav ni našla pomembne povezave med čustveno bližino in podobnostjo vrednotnih lestvic. Tesni medsebojni odnosi ne vplivajo na soglasnost, omogočajo pa strpnost in toleranco. Če se tolerance naučimo v družini, jo prenašamo tudi v druge medosebne odnose.

Če ni skrajne socialne diskontinuitete, skladnost vrednot ni povezana s stopnjo povezanosti med starši in otroki. Vezi ostajajo tesne, čeprav je soglasje le majhno (Troll, 1979).

Otrokov razvoj je povezan z odhodom iz družine. V pozni adolescenci se tesne niti pretrgajo. Nastajajo nove družine prokreacije. Mlajši odrasli se morajo predati novim družinam.

Povezanost s starši se kaže po odhodu iz družine na različne načine. Tako mlade družine želijo stanovati v bližini svojih staršev, čeprav ne skupaj (Troll, 1979).

V težavah se ljudje bolj obračajo na družino kot pa na prijatelje (Lee, 1979).

Stopnje medsebojnega vplivanja kažejo, da so starši na prvem mestu, nato so prijatelji, na tretjem mestu je sorodstvo (Adams, po Mladenović, 1987). Srednja generacija ima največ stikov, imenujejo jo »rodovni most«, ker povezuje stare starše in otroke. Srednja generacija daje največ pomoči, prejemajo pa jo otroci in starejša generacija.

Izobraževanje glede na obdobja v družinskem življenju

Pri opazovanju učenja v različnih družinah moramo upoštevati množstvo načinov družinskega življenja in s tem poteka družinskega cikla. Niti dva cikla nista enaka. Življenjski potek družine je edinstven proces. Pri vsej raznolikosti pa je nekaj skupnega, če opazujemo družinski cikel glede na razmerja med otroki in starši. Bistveno pri tem je, da se morata odrasla človeka naučiti najprej živeti z otroki in potem brez njih.

V sodobnih jedrnih družinah vladajo partnerski odnosi med generacijama. To omogoča učenje, po drugi strani pa tudi zahteva nenehno učenje. Družinske razmere so bolj zapletene kot v jasnih, hierarhično organiziranih odnosih, ker se morajo člani družine stalno prilagajati in spreminjati. V partnerskih odnosih je nujno znati reševati konflikte, ki niso le stvar odraslih, marveč tudi otrok.

Družina se stalno »reformira«, zato lahko le z izobraževanjem premaguje težave, ki nastajajo.

Izbira partnerja in organizacija življenja v zakonu

Izbira zakonskega partnerja temelji v zahodnih kulturah na ljubezni, medsebojnem ujetju in razumevanju. Ljubezen je družinska razsežnost, ki presega spolno privlačnost in zakonsko dolžnost.

Starši imajo minimalen neposreden vpliv na izbiro partnerja (Lee, 1979). Vplivajo pa posredno. Kraj, kjer družina živi, vpliva na članstvo vrstniških skupin, iz katerih izhajajo potencialni partnerji. Kraj bivanja so izbrali starši. Ti vplivajo na izbor partnerja tudi z nasveti, opogumljanjem, nestrinjanjem...

»Dogovorjene poroke« so povezane z razširjeno družino, kjer pomeni poroka vstop novih odraslih članov. Družina izraža interes, kakšen naj bo novi član. Predindustrijska razširjena družina je obvladovala vire za preživetje - zemljo -, zato se je moral posameznik prilagoditi kolektivni odločitvi o izboru novega člana v sorodstveno verigo.

Industrializacija vpliva na zmanjševanje kompleksnosti strukture družine in s tem pomembnosti sorodstva na izbor partnerja (Fox, 1975, po Lee, 1979).

V družinskem sistemu, ki sloni na jedrni družini, pomeni sklenitev zakonske zveze ustanovitev nove družine, ki začne svojo lastno »zgodovino«. Otroci se v takih družinah učijo, da je merilo za poroko medsebojna ljubezen.

Ker pa je za navezovanje tesnejših stikov pomembna podobnost med človekoma, se večinoma poročajo ljudje istih slojev, vere, rase. Toda tudi pri tem je vedno več izjem (Murstein, 1982, po Musek, 1995).

Zakonca, ki imata skupno voljo, da se zblížujeta, se učita drug od drugega, in ker imata voljo zakon ohranjati in ga dopolnjevati, se učita drug ob drugem in v medsebojnem prilagajanju raste.

Z novonastalim zakonom prideta v stik dve socialni mreži.

Socialna mreža je skupina posameznikov, med katerimi je različno število sociometričnih povezav. Vsak posameznik je član neposrednega socialnega odnosa z vsaj enim članom socialne mreže. Skupina je eden od tipov socialnih mrež. V skupini je vsak član povezan z vsemi ostalimi člani (Lee, 1979).

Čim tesnejša je mreža, ki nastane (prijatelji in znanci posameznika se tudi med seboj poznajo), tem večja je specifično spolno opredeljena delitev del v novonastali družini. (Bott, 1971, po Lee, 1979). Tesno povezane socialne mreže zakoncev nastanejo, ko oba izhajata iz istega okolja ali sta vsaj nekaj časa pred poroko živela v istem okolju. Socialna mreža je bila formirana že pred zakonom, zato se načini obnašanja nadaljujejo tudi po sklenitvi zakonske zveze. Oba zakonca ohranjata svoja predzakonska prijateljstva, zato se manj učita drug od drugega, manj prostega časa preživita drug z drugim.

Če prihajata iz različnih okolij, imata ohlapne socialne mreže, tedaj vzpostavita v zakonu bolj prožno usmerjene vloge. Pri opravljanju domačih del se izmenjujeta, prosti čas preživljata skupaj (Bott, 1971). Drug od drugega se tedaj več učita.

Podobne rezultate navaja tudi Mladenović iz raziskave dvajsetih londonskih družin. Večje povezovanje zunaj družine je povezano z jasno ločenimi, segregiranimi vlogami. Mož ima prijatelje, žena je povezana s svojo materjo in sestrami (Mladenović, 1987, str. 277).

Po teoriji vlog je posameznikovo vedenje povezano z njegovo vlogo, ki jo zavzema v družbenem sistemu. S poroko sprejmeta posameznika novi vlogi: moža in žene. Sprememba vloge pa zahteva nova obnašanja. V vsaki novi vlogi je posameznik učenec. Uči se prek skupin, ki delujejo kot agensi socializacije (družina, vrstniki, skupine v šolskem in delovnem okolju, razne prostovoljne organizacije, društva).

Družina s svojimi pričakovanji glede vloge, kakršno naj sin/hči oblikuje kot zakonski mož/žena, vpliva na učenje vloge. Vsak zakonec se je v svoji izvorni družini pripravljaj na vlogo zakonskega partnerja.

Ko so veljale tradicionalne vloge moža kot hranitelja družine in žene kot gospodinje in vzgojiteljice otrok, sta zakonca približno vedela, kaj se od njiju pričakuje. In kaj lahko pričakujeta drug od drugega.

Tradicionalno obarvane vloge se umikajo novejšim pogledom na obnašanje moškega in ženske, zato je sprejemanje in oblikovanje vlog sicer svobodnejše, toda tudi težje kot v preteklosti. Še posebej, če sta bila zakonca vzgojena v družinah z npr. tradicionalno delitvijo dela, njuno sedanje življenje pa zahteva drugačno delitev, ki je zasnovana na interesih, željah in potrebah obeh zakoncev.

Zakon ustvarja moža in ženo v procesu iskanja in uglasovanja dveh ljudi, ki se medsebojno »udomačujeta«, kot bi rekla lisica v Malem princu. Tudi če veliko stvari poznata, morata še veliko doživeti skupaj in spoznati skupaj, da je življenje v dvoje trdo delo, ki zahteva veliko učenja.

V prvem obdobju se morata zakonca naučiti sodelovanja in odločanja v dvoje. Vse to se začne ob iskanju stanovanja, opremljanju, novem gospodinjstvu.

Usklajevati morata navade, učiti se izpolnjevati potrebe drugega, razumeti vrednote drugega.

Uravnavati morata odnose s svojima starševskima družinama, s prijatelji in sorodniki.

Učita se razporejati čas in denar, načrtovati družabne dejavnosti.

Učita se razumeti vzroke nesoglasij, se z njimi spoprijemati in jih reševati, pa tudi poiskati pomoč, če jo potrebujeata.

Načrtujeta rojstvo otrok, se prilagajata nosečnosti in se presusmerita v vlogah, ko nista več le mož in žena, ampak tudi oče in mati.

Prehod od diade k triadi

»Rojstvo otrok šele pomeni oblikovanje družine v pravem pomenu besede.« (Musek, 1995, str. 134)

Zakonsko življenje se po rojstvu otroka spremeni. Smer sprememb (bo nesoglasij več ali manj, bo ljubezen med zakoncema večja ali manjša, bo komunikacija boljša ali slabša...) je načrtovana z zmožnostmi zakonskega para, da predela učinke prehoda od diade k triadi. Par, ki zna postaviti mostove na tem prehodu, ima zalogo virov. Znata si razdeliti delo na zanju zadovoljiv način, znata se konstruktivno »skregati«, zavedata se, da se zakon spreminja, da postaja drugačen.

Starši in otroci so partnerji v učenju, skupaj se razvijajo od otrokovega spočetja do njegovega samostojnega življenja, pa tudi kasneje je njihov medsebojni odnos zelo pomemben.

Vse to spremljajo veselje in sreča ter žalost in frustracija. Starši imajo svojo predstavo o poteku otroštva in starševstva. Če se ta slika uresničuje, so zadovoljni, če se ne, jo morajo stalno popravljati. Popravljajo sliko o sebi in o otrocih.

Odrasli se v svojem starševstvu razvijajo. Galinskyjeva (1980, po Turner, 1994, str. 176) je razdelila ta razvoj v šest stopenj.

Najprej hočejo starši vzgajati svojega otroka tako, kot bi si oni želeli, da bi jih njihovi starši vzgajali. Njihova predstava o starševstvu se vrti okoli popolnosti. Z lastno izkušnjo ugotovijo, da je popolnost v starševstvu nemogoča. Imeti morajo pogum, da sprejmejo nepopolnost.

Druga faza, ki se v Duvallovem ciklu pokrije z obdobjem avtoritete, traja od konca drugega leta otrokove starosti. Starši se tedaj kritično sprašujejo o uspešnosti svojega starševanja, ko naletijo na prvi otrokov odločni: Ne. Ponovno ugotovijo, da so nekatere njihove slike o otrocih nerealne, torej jih morajo spremeniti.

Otrokovemu razvoju prilagajajo svoje slike tudi v naslednjih obdobjih, posebno v 4. in 5. fazi, ko stopa otrok v obdobje pubertete. Tedaj morajo starši ponovno določiti avtoriteto v odnosu do najstnika.

Ko otrok zapusti dom - 6. faza -, starši ocenjujejo svojo uspešnost.

Prilagajanje otroku

Mladi starši morajo ob rojstvu otroka reorganizirati svoj način življenja. Ob prihodu otroka v družino je potrebno časovno, prostorsko, organizacijsko, denarno prilagajanje. Da to ustrezno speljemo, potrebujemo znanje o malenkostih, kot je npr. oprema otroške sobe, o otrokovih potrebah po spanju, o vrstah plenit in dud... Te malenkosti prihranijo ali pa poberejo marsikatero neprespano noč.

Potrebno je tudi denarno prilagajanje, in starši kaj kmalu ugotovijo, da je otrok »draga naložba«. Vendar pri tem vsi starši vedo, da če je enoletno varstvo otroka npr. 180.000 tolarjev, potem jih je en sam brezzobi nasmeh vreden 200 000 tolarjev.

Srečajo se z neznanjem o negi otroka, prehrani. Negotovost kot posledica neznanja vodi v zmedo, ki je najbolj opazna pri prvem otroku, pri naslednjih si že pomagata z izkušnjami.

Starša imata kar naenkrat manj časa drug za drugega, še pose-

bej v prvem obdobju, ko je mati tesno povezana z otrokom. Manj časa imata za prijatelje, za dejavnosti v prostem času.

Znanje o razvoju otroka je tu še kako koristno, pa tudi poznavanje sprememb, ki nastajajo v zakonskem življenju po rojstvu otroka.

Belsky (1994) poroča, da je večina staršev močno presenečenih ob spremembah v spolnem življenju zakoncev po rojstvu otroka. Še bolj pa jih iznenadijo spremembe v komunikaciji. Manj se pogovarjajo. Ob doživljanju takih sprememb je pomembno vedeti, ali so trajne ali le prehodne. Znati jih sprejeti in iz njih napraviti zalogo spoznanj, s katerimi se človek oblikuje.

Matere so dosti bolj obremenjene, kot so pričakovale, da bodo (Ruble, 1988, po Turner, 1994).

Vedno več mater je zaposlenih in se po porodu vračajo na delo. Vlogo matere morajo uskladiti z zaposlitvijo.

Ženske so zadovoljne s poklicnim delom, čutijo pa, da niso dovolj dobre kot matere. Znajdejo se v konfliktu vlog (Turner, 1994).

Tudi sodobni očetje so nekoliko drugačni. LaRossa (1986) jih imenuje »novi očetje«, saj se do svojih otrok obnašajo tako, kot se njihovi očetje do njih niso. Več časa posvetijo otrokom, z otroki se ukvarjajo že od rojstva naprej. Še vedno pa imajo manjšo vlogo kot matere.

Vsakodnevno starševanje zahteva veliko odrekanja lastnim željam in projektom. In v času, ko vlada mnenje, da je najpomembnejše posvetiti vse sile lastnemu razvoju, posvetiti se sebi, ne pa posvetiti svojega življenja drugim, je to toliko težje. Mladi starši nimajo niti moralne podpore širše družbe.

Večina staršev jemlje zelo resno svojo starševsko vlogo in se več ukvarjajo z otroki, kot se je z njimi ukvarjalo v tradicionalnih družinah. Vprašanje je, ali je to ukvarjanje z otroki tudi ustrezno. Trstenjak (1994) piše, da v stoletju otroka naredijo starši vse za otroka, tako da otroku nič ne ostane.

Ko so otroci v adolescenci, so starši neke vrste »sendvič generacija«. Na eni strani imajo svoje starajoče se starše, na drugi pa mladostniške otroke.

Svoj odnos z otroki v adolescenci morajo spremeniti, kajti otroci sedaj zarisujejo svojo samostojnost, ki je uvertura v obdobje praznega gnezda.

Medgeneracijske razlike so v tem obdobju vidnejše. Če se starši zavedajo razvojnega loka, iz teh razlik ne delajo tragedije. Kajti sčasoma se bodo omilile.

Za to obdobje je značilna raba slenga, ki ločuje generacije, podobno se dogaja s frizurami, glasbenim okusom ... V teh situacijah je na preizkušnji odprtost družine. Koliko dovoljuje, da mladostnik išče svojo pot.

Prehod iz skupine v diado - prilagajanje v obdobju, ko otroci zapustijo dom

Starši izstopajo iz vloge aktivnega starševstva. Ta korak je težak, vendar morajo starši sprejeti zakone narave. Mladim morajo prepustiti, da peljejo stvari naprej, ne smejo se v to vmešavati. Tournier (1980) govori o odrekanju avtoriteti. V starosti izbira človek tisto, kar mu je všeč, ne pa tistega, za kar je odgovoren. Za to je treba spremeniti navade, izstopiti in se ponovno vključiti v drugačen način.

Obdobje praznega gnezda je obdobje samopresoje in refleksije. Prinaša lahko občutek osamljenosti in celo depresivnosti ali pa nove možnosti. Davidson in More (1992, po Turner, 1994)

ugotavljata, da prinaša to obdobje v zakon več zadovoljstva. Odnosi niso enaki kot v medenem obdobju, vendar so boljši kot v fazah, ko sta zakonca aktivno starševala. Starši se osvobodijo finančnih skrbi za otroke in imajo spet čas za potovanja, družinske dejavnosti se razširijo v širši družbeni prostor, tudi prek izobraževanja v tretjem življenjskem obdobju.

Večina staršev gleda na obdobje vzgoje otrok z zadovoljstvom. Uspešni so, če ne silijo svojih otrok v odvisnost, temveč jih spodbujajo k samostojnosti.

V realnosti okrog sebe poznamo primere, ko so 40- in 50-letni otroci še vedno odvisni od staršev, ker jih starši »kontrolirajo« s svojimi hotenji, da delajo tako, kot oni - starši - mislijo, da je prav. Stari starši pa trpijo, ker imajo občutek, da želijo iti otroci po svoje, tega pa jim oni ne dovolijo. Nezadovoljni so oboji. Izobraževanje in svetovanje ima tu svojo vlogo.

Z daljšanjem življenjske dobe je vse več starejših, ki potrebujejo pomoč. Nekateri le občasne prevoze in pomoč pri nakupih, drugi pa dnevno oskrbo.

Prvi pomočnik starejšemu človeku je družina. (Le približno 5% starostnikov potrebuje institucionalno oskrbo, kot kažejo podatki za ZDA, Nemčijo, Veliko Britanijo, Francijo, Belgijo).

Starejši zakonci so povezani z otroki in vnuki tako, da sedaj sprejemajo pomoč. Kot so bili prej otroci odvisni od njih, postajajo sedaj oni odvisni od svojih otrok. Učiti se morajo sprejemati pomoč, kar sploh ni lahko.

Vzgojni vpliv starih staršev

Stari starši so lahko vir znanja, ljubezni in razumevanja. Lahko pomembno vplivajo na življenje vnukov. Izobraževanje vnukov je oplemeniteno z modrostjo življenjsko izkušenega človeka.

Če pa prihaja do nasprotovanja v vzgojnih stilih staršev in starih staršev zaradi stereotipov, ki jih goji starejša generacija, so lahko vnuki vir nesoglasij.

Če je v družini komunikacija jasna in odprta, stari starši lažje podprejo starše v njihovih vzgojnih naporih in z njimi sodelujejo kot partnerji. Pri delu z vnuki imajo aktivnejšo vlogo babice, ki so skupaj z njimi že od rojstva. Dedki se začno z vnuki ukvarjati kasneje, še posebej, če ob rojstvu vnukov še niso upokojeni (Turner, 1994).

Spособnosti za uspešno življenje v družini

Zato da ohranjamo zakon vitalen in da družina deluje, moramo gojiti zmožnosti samspreminjanja in prilagajanja. Človek mora prilagajati predstave, ki jih ima o sebi in o drugih, prilagajati pa mora tudi pravila v družinskem sistemu. Mnogo družin je nezadovoljnih zaradi okostenelih pravil.

Zato da je posameznik rad v družbi z drugimi družinskimi člani, je potrebna odprta komunikacija. Družina si izdela svoj način sporazumevanja za medsebojno razumevanje in veselje. Pomembno je znati se veseliti drug z drugim.

Za uspešno družinsko življenje je potrebno medsebojno zaupanje, zato se moramo učiti odgovornosti.

Za sprejemanje drug drugega kot nepopolnega in s tem različnega je potreben pogum. Skupno življenje moramo graditi na podobnostih, na razlikah, ki jih ni nujno poudarjati, se učimo. Naučiti pa se moramo živeti ustvarjalno tudi s tistim, česar ne moremo spremeniti.

Družino in zakon moramo sprejemati kot trajno in tako

razmišljati. Tako pridem do sklepa, da je »rentabilno« konflikte reševati, ne pa od njih bežati.

Učiti se moramo uravnotežene odvisnosti, sovpletenosti v dogajanja, sožitja v družini in vzpostavljanja stikov z drugimi ljudmi zunaj jedrne družine brez obtožb in obsodb, temveč z veliko možnostjo izbire.

Družina, ki ceni svojo preteklost, se ne ozira za minulim z nostalgijo, kajti to ni produktivno. S ponosom gojimo skupno zgodovino, običaje, ceremonije in tudi s tem ustvarjamo pozitivno samopodobo družine.

Sklep

V družini se posameznik uči, kar drugi že znajo, svoje lastno oplemeniteno znanje pa predaja drugim družinskim članom.

Zato, da prejema in predaja, je potrebno skupno preživljanje časa. Pomembna je količina in kakovost skupaj preživetega, da se razvijejo dobri medsebojni jaz - ti odnosi, kajti »vse resnično življenje je srečanje«, kot je zapisal Buber.

Otroci se v družini »nalezejo« življenjskega sloga. Od staršev, bratov in sester, starih staršev se učijo. Prevezemajo znanje, stališča, delovne navade. Čim več premore njegova družina, tem več bo otrok sprejel.

Starši večinoma dajejo otrokom najboljše, kar premorejo. Današnji otroci bodo jutri odrasli, bodo starši. Njihova starševska naloga bo lažja, če bodo njihovi starši danes svojo nalogo dobro opravili. Če bodo na otroke prenašali ljubezen, toleranco, veselje in radoživost, bo svet lepši. Za vse to imajo starši le omejen čas.

Ob otrocih se oblikujejo tudi starši. Gre za obojestranski pretok, ki je v sodobnih, hitro se spreminjajočih razmerah toliko bolj opazen. Otroci so najboljši razlog, da se odrasli spreminjamo, da človeško zorimo, kajti prav vsako obdobje je priložnost za posameznika.

Človeško sožitje je možno, če je učenje obojestransko. Vzorec učenja, ki ga spozna otrok v družini, je pomemben tudi za njegovo življenje zunaj nje.

»V življenju zlahka sprejemamo tiste tuje izkušnje in navezujemo take medsebojne odnose, ki ustrezajo izkušnjam in odnosom iz rodne družine in drugih temeljnih odnosov v otroštvu.« (Ramovš, 1994)

V družini se izbrusijo leče, prek katerih zmanjšujemo, povečujemo, sprejemamo, ne sprejemamo iz zakladnice človeštva in se tako kultiviramo. Primarna družina je družina orientacije. Pomembna je za oblikovanje leč, skozi katere vidimo svet. Sekundarna družina, družina prokreacije, v kateri posameznik deluje kot odrasel, pa je najboljše okolje za spreminjanje neustreznih vzorcev, za dopolnjevanje v otroštvu naučenih vzorcev, ker je pomembna sestavina odnosov v družini osebna ljubezen.

Odrasli se morajo zavedati, kako velike možnosti osebnega razvoja imajo ob lastnih otrocih. Izobraževanje lahko to osvetli in posledično posameznik izkoristi te možnosti v dobro otrok in staršev.

Vzgoja otrok ni le naporna in odgovorna naloga, je tudi možnost lastnega razvoja.

Literatura

- Belsky, J. in Kelly, J. (1994) *The Transition to Parenthood*. London: Vermilion.
- Bergant, M. (1994) *Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Bollea, G. (1995) *Le madri non sbagliano mai*. Milano: Feltrinelli.
- Fontana, D. (1995) *Rasti z otrokom*. Ljubljana: Ganeš.
- Gelpi, E. (1979) *A Future for Lifelong Education*. Manchester monographs 13, Vol. 1, University of Manchester, Department of adult and higher education.
- Krajnc, A. (ured.) (1986) *Demokratska družina - kaj je to?* Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Kristančič, A. (1995) *Svetovanje in komunikacija*. Ljubljana: Združenje svetovnih delavcev Slovenije.
- LaRossa, R. (1986) *Becoming a parent*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Lee, G. R. (1979) *Effects of Social Networks on the Family*. V: Burr (ed.) *Contemporary Theories about the Family*. New York: Free Press.
- Mijoč, N. (1995) *Izkustveno učenje odraslih glede na sociokulturni sloj in poklicno strukturo*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko.
- Mladenović, M. (1987) *Osnovi sociologije porodice*. Beograd: Savremena administracija.
- Musek, J. (1995) *Ljubezen, družina, vrednote*. Ljubljana: Educy.
- Ramovš, J. (1994) *Logoterapija in družina*. V: *Za zdravo in srečno družino / Slovenski kongres o družini*. Ljubljana: Družina.
- Satir, V. (1995) *Družina za naš čas*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Tomori, M. (1994) *Knjiga o družini*. Ljubljana: EWO.
- Tournier, P. (1980) *Učimo starijati*. Zagreb: Oko tri ujutro.
- Troll, L. in Bengston, V. (1979) *Generations in the Family*. V: Burr (ed.) *Contemporary Theories about the Family*. New York: Free Press.
- Trstenjak, A. (1994) *O družini*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- Turner, J. S. in Helms, B. D. (1994) *Contemporary adulthood*. New York: Harcourt Brace College Publishers.
- Ule, N. M. (1993) *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.